

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ЛІНГВІСТИКИ ТА СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ
КАФЕДРА АВІАЦІЙНОЇ ПСИХОЛОГІЇ**

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

з дисципліни «Кримінальна психологія»

за спеціальністю 053 «Психологія»

Укладачі:

доцент кафедри авіаційної психології
Юлія ПОДКОПАЄВА

викладач кафедри авіаційної психології
Катерина ГОРДІЄНКО

Конспект лекцій розглянутий та схвалений на
засіданні кафедри авіаційної психології

Протокол 14 від 17 грудня 2021 р.

Завідувач кафедри

Любов ПОМИТКІНА

Тема 1: Кримінальна психологія у системі психології та правознавства

План

1. Предмет і пріоритетні завдання кримінальної психології
2. Зв'язок кримінальної психології з іншими науками
3. Історія розвитку кримінальної психології
4. Методи кримінальної психології

Бурхливий розвиток психології у ХХ ст. був обумовлений запитами практики та інтересом до психології з боку інших наук, насамперед суспільних.

Одним з наслідків цього є те, що психологія, розвиваючись у власних рамках і залишаючись самостійною наукою, дедалі активніше контактує з іншими науками.

Така тенденція приводить до того, що виникають численні (на сьогодні - кілька десятків) прикладні психологічні галузі, серед яких одне з провідних місць посідає юридична психологія.

Складовою частиною (яку ще інколи називають напрямком) сучасної юридичної психології є **кримінальна психологія**. Вона виникла і активно розвивається на межі психології та правознавства, зокрема кримінології, кримінального права та криміналістики.

1. Предмет і пріоритетні завдання кримінальної психології

Визначення предмета й завдань кримінальної психології доцільно здійснювати їх виокремленням із загального «поля» юридичної психології.

Визнано, що **юридична психологія** (як галузь психології) вивчає, пояснює та прогнозує психологічні аспекти системи «людина - право» та розробляє рекомендації щодо оптимального функціонування означеної системи.

Діалектичний підхід як універсальний метод наукового пізнання передбачає поділ того, що вивчається, на полярні протилежності. Це, своєю чергою, «дозволяє визначити предмет вивчення, конкретизувати проблему, знайти шляхи дослідження». Спираючись на наведене положення, **всі психологічні аспекти системи «людина — право»** можна умовно переділити на два протилежні блоки:

1-й блок: психологічні аспекти правопорушної (протиправної) активності або психологія правопорушної активності;

2-й блок: психологічні аспекти правоохоронної у широкому значенні активності або психологія правоохоронної активності.

Запропонований підхід дозволяє, по-перше, сформулювати визначення кримінальної психології як складової юридичної психології; по-друге, конкретизувати ті психологічні аспекти системи «людина-право», які безпосередньо цікавлять кримінальну психологію і в сукупності утворюють її предмет.

Кримінальна психологія як складова частина юридичної психології, що виникла на межі психології та кримінології, кримінального права, криміналістики, вивчає, пояснює та прогнозує психологічні аспекти, пов'язані зі злочинністю. Коротко — це психологія злочинності як явища, окремої дії, діяльності.

Важливість саме такого визначення пов'язана з низкою обставин.

Історично склалося так, що правознавство як наука сформувалося раніше психології, і саме юристи, а не психологи, гостро відчувши потребу у психологічному забезпеченні юриспруденції, першими прийшли у психологію і визначили напрям розроблення психолого-юридичних проблем.

Зокрема, психологічну проблематику злочинності плідно розробляли і розробляють радянські та російські юристи Ю. М. Антонян, В. М. Кудрявцев, О. Р. Ратінов, українські юристи А. П. Закалюк, О. М. Костенко, С. А. Тарарухін та ін.

Наслідком цієї ситуації стала позиція гурту юристів, передусім кримінологів, які вважають, що кримінальна психологія є частиною кримінології як комплексної науки, поєднуючи в собі психологічні, соціологічні, медико-психіатричні та інші аспекти. Так, наприклад, відомі українські фахівці А. Ф. Зелінський, О. М. Литвак стверджують, що «злочинна психологія принципово несумісна з юридичною (правовою) психологією, бо остання вивчає закономірності легальної, законслухняної поведінки, а кримінальна психологія має справу з вчинками, які не є правовими».

Іншим наслідком стало введення кримінальної психології до складу судової психології. Причому в першому випадку судова психологія фактично ототожнюється з усією юридичною психологією, як це мало місце в одному з перших радянських підручників [3]. У другому випадку судова психологія входить у вигляді особливої частини до юридичної психології — у популярному російському підручнику В. Л. Васильєва [2].

Але на сучасному етапі розвитку юридичної психології більшість фахівців — юристів і психологів (М. І. Єнікєєв, М. В. Костицький, Я. Ю. Кондратьєв, О. М. Столяренко та ін.) вважають, що кримінальна психологія є повноправною, невід'ємною частиною юридичної психології.

У визначенні кола психологічних аспектів злочинності, які утворюють *предмет* кримінальної психології, теж спостерігаються певні розбіжності. Найбільш розгорнутий перелік аспектів запропоновано М. В. Костицьким. До нього входять:

- ❖ психологічні закономірності виникнення і динаміки протиправних установок, мотивів учинення злочинів, психологічних особливостей злочинної поведінки;
- ❖ психологія формування злочинних груп, конкретні чинники та умови, що сприяють груповим злочинним проявам;
- ❖ форми і способи діяльності щодо попередження асоціальних тенденцій, корекції причин та умов формування антисуспільних орієнтацій об'єктів професійної діяльності (особи, групи, натовпу тощо).

Наведений перелік характерний також тим, що в ньому фактично поєднано предмет і низку завдань кримінальної психології.

Оригінальний і достатньо продуктивний підхід до визначення предмета та завдань кримінальної психології запропонований О. М. Столяренком. Він базується на тому, що у структурі юридичної психології в цілому та кримінальної психології зокрема повинні бути представлені такі напрямки:

традиційні; ті, що активно розвиваються;

напрямки, які тільки-но починають розвиватися;

перспективні напрямки, які на сьогодні практично не розвинені. Згідно з цим підходом *предмет* кримінальної психології утворюють:

- ❖ психолого-правова асоціалізація;
- ❖ психологія генезису протиправової поведінки;
- ❖ психологія особистості злочинця;
- ❖ психологія кримінального середовища та злочинних груп;
- ❖ психологічні особливості різних видів злочинів;
- ❖ психологічні причини та умови злочинної поведінки, способу життя;
- ❖ кримінально-психологічний моніторинг і прогнозування.

Оскільки кримінальна психологія має поміжний статус, то у визначенні її предмета необхідно враховувати інтереси не тільки психології, а й правознавства, зокрема, кримінології, кримінального права, криміналістики. Інтереси кримінології у стислому вигляді концентруються навколо таких проблем:

- ◆ злочинність як соціально-правове явище;
- ◆ особа злочинця;
- ◆ причини та умови злочинності;
- ◆ запобігання злочинності.

Кримінальне право досліджує відносини, які виникають у зв'язку з вчиненням злочину та покаранням за нього або так звані кримінальні правовідносини.

Криміналістика зосереджується на аналізі злочинності як діяльності, її розслідуванні, надаючи перевагу засобам і прийомам отримання доказової інформації.

Узагальнюючи окремі погляди і використовуючи наведений вище підхід «полярних блоків», можна запропонувати таке стисле визначення предмета кримінальної психології.

Предмет кримінальної психології утворюють:

- ◆ з одного боку — психологічні аспекти (або психологія) злочинної активності, злочину, його суб'єкта та жертви;
- ◆ з іншого — психологічні аспекти (або психологія) попередження та припинення злочинів, а також виконавців цієї діяльності.

Відповідно до предмета пріоритетними завданнями кримінальної психології є:

- 1) вивчення психологічних (соціально-психологічних, індивідуально-психологічних, психофізіологічних) детермінант злочинної активності;
- 2) аналіз психологічної структури злочину, окремих його стадій і видів;
- 3) з'ясування психологічних характеристик та особливостей суб'єкта злочину (особистості й групи), його жертви;
- 4) психологічне забезпечення діяльності із загальної профілактики та припинення злочинності;
- 5) психологічне забезпечення діяльності із професійної (спеціальної) профілактики та припинення злочинності;
- 6) професійно-психологічна підготовка правоохоронців до діяльності із профілактики та припинення злочинності.

Отже, кримінальна психологія у рамках загального предмета та завдань юридичної психології має власні, більш конкретні предмет і завдання.

2. Зв'язок кримінальної психології з іншими науками

З'ясування сутності того, що вивчає кримінальна психологія, дозволяє окреслити коло наук, з якими вона найбільш інтенсивно взаємодіє. Це коло не є остаточним, передбачає зміни й доповнення, обумовлені розвитком науки як такої.

Власне наукові галузі умовно можна переділити на три групи:

- 1) психологічні;
- 2) юридичні;
- 3) суспільні та інші науки.

Насамперед, необхідно зазначити, що кримінальна психологія інтенсивно взаємодіє зі складовими юридичної психології - судовою та пенітенціарною. Серед інших психологічних галузей виокремлюється загальна, порівняльна, соціальна, екстремальна психологія, психологія праці та патопсихологія.

Теоретико-методологічну, концептуальну роль у кримінальній психології відіграють загальна, порівняльна та соціальна психологія. Крім того, порівняльна (а в її рамках — психофізіологія, диференціальна, вікова психологія) та соціальна психологія забезпечують кримінальну психологію конкретними даними щодо впливу нейрофізіологічних, індивідуально-психологічних, соціально-психологічних факторів на активність особи та групи; специфіки усвідомлюваної, вольової регуляції цієї активності. Матеріали соціальної та вікової психології беруться за основу для розкриття механізмів організованої злочинності та злочинності неповнолітніх.

Кримінальна психологія використовує доробок екстремальної психології для вивчення злочинних проявів за особливих (природних, техногенних, соціальних тощо) умов і враховує ці умови під час підготовки та проведення заходів із профілактики та припинення злочинів. Статистика свідчить, що значна кількість злочинів (а з таких видів, як хуліганство, пограбування, розбій - практично половина) [1] скоюється особами з різноманітними психічними вадами - психічними захворюваннями, психопатіями тощо. Тому патопсихологічні дані щодо специфіки та закономірностей поведінки вказаних осіб мають важливе практичне значення для кримінальної психології. Матеріали з психології праці використовуються кримінальною психологією у вивченні професійної злочинності, аналізі злочинів, пов'язаних із використанням професійних обов'язків у різних сферах (промисловість, транспорт, військова служба тощо). Особливе значення для кримінальної психології мають напрацювання щодо

впливу окремих психічних якостей на виконання професійної діяльності.

З-поміж юридичних наук найбільш тісні зв'язки кримінальної психології склалися з кримінологією, кримінальним правом, а також із криміналістикою, віктимологією. Кримінальне право та кримінологія є для кримінальної психології теоретико-нормативною базою для аналізу злочинності як психологічного явища, окремого злочину і конкретних його видів, психологічних аспектів вини з огляду на відповідальність та ін.

Водночас кримінологія забезпечує кримінальну психологію різноманітними емпіричними даними щодо суб'єкта злочину, антисуспільного середовища як сприятливого тла для формування злочинної особистості та скоєння злочину, можливостей різних соціальних інститутів щодо попередження злочинності.

Вельми корисним, переважно у практичному плані, є зв'язок кримінальної психології з криміналістикою. Різноманітні технічні методи і способи отримання кримінально важливої інформації (портретної, відеографічної, дактилоскопічної та ін.) успішно використовуються у психологічному забезпеченні заходів із профілактики та припинення злочинів.

Перспективним виглядає зв'язок кримінальної психології з віктимологією — наукою про жертву. Остання надає узагальнені та фактичні дані щодо особливостей поведінки жертви, можливих стосунків і зв'язків між жертвою та злочинцем, способів запобігання провокуючої поведінки жертви. На цій базі кримінальна психологія розробляє проблеми особистої схильності людини стати жертвою, можливості запобігання і протистояння злочинному замаху, психології правового виховання тощо.

З-поміж інших суспільних наук, з якими активно взаємодіє кримінальна психологія, відзначимо філософію, соціологію, педагогіку та демографію.

Філософія, зокрема філософія права, теорія пізнання виступають найбільш загальною теоретико-методологічною базою, яка забезпечує системне «бачення» злочинності та її комплексний, об'єктивний аналіз.

Соціологія та демографія надають кримінальній психології різноманітні дані щодо зміни чисельності, міграції окремих груп населення на певних територіях, урбанізації, способу життя й особливостей активності різних соціальних груп та окремих осіб як їхніх типових представників. Окрім того, у кримінальній психології широко використовуються модифіковані соціологічні і статистичні методи отримання емпіричних матеріалів.

З педагогікою кримінальна психологія тісно взаємодіє у вивченні соціально-психологічних детермінант і механізмів важковиховуваності, генезису злочинної поведінки, розробленні способів, засобів, методів профілактичного, корекційного впливу. Першочергове значення має педагогіка у кримінально-психологічному аналізі та прогнозуванні поведінки неповнолітніх.

Поряд із соціальними науками кримінальна психологія має достатньо чіткі контакти з кібернетикою і генетикою. Перша — способом математичного та комп'ютерного моделювання допомагає кримінальній психології у побудові, перевірці психологічних моделей різних видів злочинів та їх суб'єктів. Друга дозволяє вивчати роль і зв'язки спадково-біологічних чинників у загальній детермінації злочинної активності.

Зв'язки кримінальної психології з іншими науками мають двобічний характер і здійснюються у різних напрямках та аспектах. Це дозволяє ефективно вивчати основні, пріоритетні психологічні проблеми злочинності, розробляти практичні рекомендації.

3. Історія розвитку кримінальної психології

Доля кримінальної психології склалася так, що більшу частину своєї історії вона розвивалася у лоні судової психології. Могутнім імпульсом для самостійного розвитку кримінальної психології стало виокремлення з кримінального права кримінології, яке різними дослідниками датується кінцем XVIII — другою половиною XIX ст. Саме в той період кримінальна психологія за пропозицією швейцарського психолога Едуарда Клапареда отримала статус складової частини юридичної психології.

В історії розвитку кримінальної психології відносно умовно можна вирізнити три основні етапи:

- I: порівняльно-аналітичний (кінець XVIII ст.— XIX ст.);
 II: науково-пошуковий (початок — 60-ті роки XX ст.);
 III: сучасний (з 60-х років XX ст.).

Характерною рисою першого етапу було розроблення кримінально-психологічних проблем зусиллями антропологів, медиків, юристів і меншою мірою — психологів. Власне термін «кримінальна психологія» набув офіційного статусу у праці німецького дослідника Й. Шаумана «Думки щодо кримінальної психології» (1792 р.).

Визначальними подіями цього етапу стали викладання (з 1806 р.) професором Х. Штельцером курсу «Кримінальна психологія за Ф. Галлем» у Московському, а потім — Дерптському (нині Тартуському) університетах та поява капітальної праці німецького юриста Ганса Гросса «Кримінальна психологія» (1898 р.). У ній широко використано експериментально-психологічні матеріали, отримані в дослідженнях психологів А. Біне, Т. Рібо, Г. Еббінгауза.

Основним підсумком першого етапу розвитку кримінальної психології є визначення двох чільних проблем — особи злочинця та злочинності як психологічного феномена, а також створення умов для широкого проведення науково-психологічних, зокрема експериментальних, досліджень.

Визначальною рисою другого, науково-пошукового, етапу є активізація психологів, які поряд із юристами сконцентрувалися на розробленні типології злочинця та проведенні експериментальних досліджень з різними категоріями злочинців.

Вітчизняний психолог О. Ф. Лазурський увійшов в історію світової психології як перший розробник природного експерименту. Водночас він став автором фундаментальної класифікації типів особистості. У цій класифікації представлено групу так званих спотворених типів особистості нижчого та середнього психічних рівнів.

За О. Ф. Лазурським, нижчий рівень охоплює чотири типи: 1) пасивний (апатичний та безвільний); 2) розважливо-егоїстичний; 3) афективно спотворений; 4) активно спотворений (безвладний гвалтівник і зосереджено жорстокий).

Середній рівень складається з двох підгруп. Перша — це невдахи, куди входять типи непристойного мрійника, афективного невдахи, енергійно-розлюченого. Друга — це успішні, куди входять типи лицеміра і владно-спотвореного.

Значний внесок у розроблення проблеми злочинця зробив кримінолог С. Познишев. У фундаментальній праці «Кримінальна психологія. Злочинні типи» (1926 р.) він критично оцінив ідею природженого злочинця і визначив злочинний тип як індивідуальне поєднання характеру та поглядів людини, що можуть впливати на схильність до злочину. Залежно від співвідношення об'єктивних, зовнішніх обставин та індивідуальної схильності до злочину С. Познишев вирізняв два типи злочинців: екзогенний та ендогенний.

Активну участь у розробленні типології злочинця та застосуванні експерименту для отримання кримінально важливої інформації брали відомі психологи Г. Мюнстенберг, В. Бехтерев, О. Лурія.

Сумнозвісна постанова ЦК ВКП(б) «Про педологічні збочення у системі Наркомпросвіти» (1936 р.) завдала нищівного удару по кримінальній психології, юридичній психології в цілому. Майже на 30 років психологію було усунуто від розроблення кримінальних проблем. Відродження кримінальної психології розпочалося наприкінці 60-х — на початку 70-х років. Тоді у Всесоюзному інституті вивчення причин і розроблення заходів попередження злочинності створили сектор судової психології. Відбулася всесоюзна конференція із судової психології, а на IV всесоюзному з'їзді психологів СРСР працював симпозіум із судової психології. Активну участь у їхній роботі брали фахівці з України.

Визначальною рисою сучасного етапу розвитку кримінальної психології в Україні є дедалі активніша роль фахівців-психологів.¹ Наслідком цього стало створення спеціалізованих психологічних підрозділів (лабораторій, кафедр, відділів), які проводять науково-дослідну та освітню діяльність. Такі підрозділи функціонують, зокрема, у Національній академії внутрішніх справ України, Київському юридичному національному університеті внутрішніх справ, Академії Служби безпеки України та ін.

В окремих відомствах розгорнуті загальновідомчі психологічні служби, які здійснюють психологічне забезпечення заходів із профілактики та припинення щодо злочинності.

Наукове підґрунтя їхньої діяльності створюється спільними зусиллями юристів (А. Ф. Зелінський, О. М. Костенко, М. В. Костицький, С. А. Тарарухін та ін.) і психологів (В. Г. Андросюк, Н. Ю. Максимова, О. В.

Тимченко, С. І. Яковенко та ін.).

Все це дозволяє стверджувати, що кримінальна психологія в Україні динамічно розвивається і має значні перспективи.

4. Методи кримінальної психології

Кожна наука має свій предмет і відповідні йому методи дослідження. Не стала винятком і кримінальна психологія. Існують основні методологічні вимоги до проведеного дослідження:

- 1) дослідження має бути об'єктивним;
- 2) вивчати будь-яке явище в розвитку;
- 3) вивчати в різних зв'язках і відносинах;
- 4) системність у вивченні;
- 5) конкретність.

Разом з тим кожне психічне явище має вивчатися не якимось одним універсальним методом, а комплексом різних взаємоперевіряючих і взаємодоповнюючих методів. Тільки за цієї умови можна уникнути помилок і однобічності у вивченні особистості злочинця, злочинного співтовариства і злочинності в цілому, а також інтенсифікувати процес пізнання психічних явищ в цій галузі. Вивчення особистості злочинця, злочинних співтовариств і психології злочинності в цілому повинно бути не епізодичним, а систематичним, плановим, що здійснюються за науково обґрунтованою програмою. Керуючись викладеними вимогами, необхідно вибирати в кожному дослідженні відповідні методи для отримання об'єктивних даних про конкретну особу правопорушника, про психологію кримінальної групи в тій чи іншій області злочинності.

Для вивчення психічних явищ в області злочинності в кримінальній психології й практики профілактики правопорушень використовуються різні методи.

Класифікація методів кримінальної психології. Під методами розуміється шлях, спосіб дослідження або діяльності. Всі використовувані в кримінальній психології методи прийнято ділити на: 1) методи збору інформації та 2) методи аналізу первинних даних. Функції збору інформації реалізуються за допомогою методів спостереження, різноманітних опитувань (бесіди, анкетування), експериментів, узагальнення незалежних характеристик, експертних оцінок, соціометрії, тестів і т.д. Методами ж аналізу первинних даних є: змістовний (якісний) і кількісний (статистичний); описовий; історичний; експериментальний; моделювання. Методи збору і аналізу інформації тісно пов'язані і взаємодіють, нерідко взаємно перекриваючи один одного. Так, експеримент або соціометричний опитування можуть служити і збору інформації, і її узагальнення, і впровадженню в практику. Розрізняють також методи наукового дослідження (що застосовуються вченими для вивчення проблеми) і методи, що застосовуються в практичній діяльності, наприклад, психологом школи, для вивчення ступеня криміналізації підліткового середовища або вивчення конкретної особистості підлітка з деліквентною поведінкою і впливу на нього.

Розглянемо основні методи кримінальної психології.

Аналіз кримінальної статистики. Щоб мати загальне уявлення про сучасну злочинність (і зокрема - про підліткової), психологи вивчають загальну кримінальну статистику, виділяючи в ній такі параметри: - динаміка злочинності за часом, місцем і об'єктів злочинного посягання; - структура і характер скоєних злочинів; - ступінь організованості; - професіоналізація злочинних проявів; - соціально-демографічна характеристика злочинців; - види і характеристика групової переступи ості; - вплив дорослих на підліткову злочинність; - прояв нових видів і способів злочинного промислу; - ступінь корумпованості злочинності; - зв'язок вітчизняної злочинності з зарубіжною. Можна виділяти і інші параметри для аналізу. Проведений аналіз дозволяє виділити пріоритетні напрямки для кримінально-психологічного дослідження. Однак дані кримінальної статистики лише приблизно відображають обшиту картину стану злочинності, оскільки в неї не входять дані про латентної злочинності. Тому аналіз кримінальної статистики доповнюється різними опитуваннями (анкетуванням, інтерв'ю та ін.).

Анкетний метод - це опитування певної групи людей по заздалегідь розробленим питань з

метою отримання кількісних даних. Наприклад, анкетними опитуванням можна вивчити інтереси, думки девіантної групи підлітків, думки засуджених в колонії з тих чи інших моральних, правових та інших питань, законослухняних громадян в оцінці сучасної злочинності, заходів профілактики і т.д. Анкетуванням можна охопити велику групу осіб, провести дослідження в найкоротші терміни. Однак до результатів анкетного опитування треба підходити обережно, так як вони певною мірою носять суб'єктивний характер. При цьому опитувані (особливо правопорушники) повинні бути переконані, що анкетне опитування не буде використаний їм на шкоду і таємниця опитування буде збережена. Перші варіанти анкети необхідно випробувати на окремих групах опитуваних осіб з метою виявлення: які питання дають найбільшу кількість інформації; які вимагають зміни формулювань або повинні бути опущені через недостатньо дається інформації; які краще згрупувати, щоб полегшити в подальшому обробку отриманих даних; які ввести контрольні питання з метою виявлення нещирості відповідей опитуваних і т.д. На основі отриманих даних розробляються остаточні варіанти анкет.

Аналіз періодичної преси. У періодичній пресі широко висвітлюються питання боротьби зі злочинністю. Багато видань спеціально мають розділ "Кримінальна хроніка", де висвітлюються вчинені злочини, дається характеристика особистості або групи злочинців, методи і способи вчинення злочинів, способи приховування слідів, поведінку затриманих обвинувачених і підозрюваних і т.д. Дані преси та телебачення піддаються контент-аналізу (якісного і кількісного аналізу). Для цього дослідник розробляє схему такого аналізу виходячи з досліджуваної проблеми: наприклад, стать, вік злочинця, освіту, сімейний стан, характер вчиненого злочину, спосіб вчинення, мотиви, цілі, способи психологічного захисту і самовиправдання і т.п. За цією схемою він аналізує кожне повідомлення ЗМІ, становить відповідну програму аналізу та закладає це в комп'ютер, виявляючи за допомогою його основні тенденції та особливості в досліджуваної проблеми. На жаль, контент-аналіз ЗМІ поки мало використовується для вивчення кримінально-психологічних проблем.

Оцінка експертів. Це метод опитування компетентних людей в області боротьби з тими чи іншими видами злочинів. У вивченні організованої злочинності такими експертами можуть бути співробітники підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю. У вивченні злочинності неповнолітніх такими експертами часто виступають співробітники відділів профілактики злочинності неповнолітніх, члени комісій у справах неповнолітніх, співробітники спеціальних шкіл для дітей і підлітків, які потребують особливих умов виховання, спеціальних ПТУ, виховних колоній та ін. Перед експертами ставляться конкретні питання, на які вони повинні дати кваліфіковані відповіді: висловити свою думку, провести експертну оцінку, проранжувати виділені параметри і т.д. Експертні оцінки відрізняються більшою об'єктивністю і меншою упередженістю, використовуються для взаємної перевірки інформації, одержуваної з інших джерел.

Психологічний аналіз кримінальних справ. Для вивчення психологічних особливостей окремих видів злочинів або категорій злочинців відбираються відповідні кримінальні справи. Наприклад, вирішили вивчити роль неповнолітніх у вчиненні злочинів у дорослій групі або статус і роль дівчат в змішаній за ознаками статі злочинній групі підлітків. Для цього відбираються і аналізуються саме кримінальні справи, що стосуються таких групових злочинів. Далі розробляється схема їх аналізу: наприклад, чисельність групи, тривалість її існування, на якій основі вона виникла, внутрішня ієрархічна структура, які функції виконує підліток в групі дорослих, які вікові особливості враховують злочинці, доручаючи підлітку завдання (наприклад, при крадіжці через квартиру - маленький зріст, при квартирній крадіжці "на прозвон" - зовнішній вигляд, що викликає довіру, і т.п.). Зібрана інформація підлягає обробці, для чого складається програма і дані вводяться в комп'ютер. Отримані дані підлягають інтерпретації.

Інформація телефонної служби "Довіра". Зараз у багатьох містах створено і функціонує телефонна служба психологічної допомоги для підлітків, а також телефонна служба довірчої інформації органів внутрішніх справ. Звернення громадян в неї несе певну інформацію, яка накопичується, фіксується за спеціальним класифікатором. Вивчаючи і аналізуючи її, можна отримати досить ясну картину ступеня криміналізації підліткового середовища, загальний стан

злочинності в місті, що турбує населення в області боротьби зі злочинністю. Важливо вміти правильно аналізувати цю інформацію. Так, за частотою звернення людей, які страждають на наркотичну залежність, можна судити про ступінь наркотизації підліткової середовища і зробити відповідний висновок, про організацію лікування хворих наркоманів, які дискотеки найбільше піддані наркотизації і т.п. Це важливо для прийняття управлінських рішень в області профілактики.

Спостереження - основний метод кримінально-психологічного дослідження. За допомогою цього методу особистість деліквента вивчається в реальних умовах без втручання дослідника. Предметом спостереження можуть стати зовнішня поведінка підлітка-правопорушника, його поведінка в школі, колонії при відбуванні покарання або в суді. Спостереження повинно відповідати наступним вимогам: - цілеспрямованість - тобто мати певну програму і план спостереження, в якій відображається: що спостерігати і в яких умовах; - систематичність - бути постійним, а не від випадку до випадку; - репрезентативність - кількість спостережень і число спостережуваних має бути достатнім для отримання значущих результатів і дозволяти використовувати математичні методи обробки матеріалу; - результати спостереження підлягають точній фіксації в протоколі спостереження, використовуються також магнітофонні та відеозаписи; - спостерігати один і той же особа або групу треба в різних, закономірно мінливих умовах. Недоліком цього методу є те, що саме по собі спостереження далеко не завжди дозволяє відокремити випадкові факти від закономірних, а тлумачення цих фактів може бути суб'єктивним. Крім того, слід враховувати особливості особистості і групи правопорушників (замкнутість, насторожене ставлення до дослідника, прагнення своїм награним поведінкою ввести дослідника в оману). Також не завжди можна використовувати включене спостереження. Звичайно, йдучи на "справу" злочинці не візьмуть з собою психолога-дослідника. Тут допоможе опосередковане спостереження (через члена групи, готового співпрацювати з органами внутрішніх справ).

Метод узагальнення незалежних характеристик. З будь-яким підлітком-правопорушником спілкується велике коло людей: друзі за місцем проживання, класний керівник школи, заступник директора і директор школи, інспектор ОППН органів внутрішніх справ, лікар, викладачі конкретних навчальних дисциплін і т.д. Кожен вивчає доступніші для нього факти про цю особистість. Суть методу полягає в обліку цих незалежних характеристик однією особою, наприклад, класним керівником або інспектором ОППН, і використанні їх в наукових і практичних цілях. Методом узагальнення незалежних характеристик можна вивчати не тільки окрему особистість, а й кримінальну групу.

Соціометрія - як спосіб вимірювання контактних взаємин (в перекладі з лат. Socius означає товариш, компаньйон, metrum - вимірювати, міряти) застосовується і в кримінальній психології. Вона дозволяє отримати одномоментні "знімки" структури неформальних, міжособистісних відносин в групі, спільноті. На основі отриманого при соціометричному опитуванні кількості виборів одних членів групи іншими і типу виборів можна виявити: а) реакцію підлітків один на одного в заданих або значущих для особистості умовах; б) визначити соціометричний статус, що відображає в якійсь мірі психологічну позицію індивіда в групі; в) виявити групова думка про особу або про її окремі якості, які можна використовувати як первинні в аналізі внутрішньогрупових процесів і внутрішньогрупової життя. Але в кримінальній психології не завжди можна використовувати соціометрію в чистому вигляді при дослідженні кримінальної групи. І тут на допомогу приходять різновид цього методу, звана "просторово-знакова соціометрія" (детально про неї піде мова в наступних розділах книги). Використання даних судово-психологічної експертизи.

Судово-психологічна експертиза - це процесуальна дія, передбачене кримінально-процесуальним кодексом, що проводиться з метою отримання висновку експерта з питань, що мають доказове значення у справі, і яка потребує серйозних знань в області психології. У процесі судово-психологічної експертизи вирішуються наступні завдання: - встановити, чи здатний обвинувачений з відставанням у психічному розвитку повністю усвідомлювати свої дії та керувати ними; - здатний потерпілий (малолітній, неповнолітній), який зазнавав зґвалтування, правильно розуміти характер і значення скоєних з ним дій і чинити опір; - встановити здатності

обвинувачених, потерпілих і свідків адекватно сприймати наявні для справи обставини і давати правильні свідчення; - чи були у особи, який покінчив самогубством, перед смертю психічні стани, що призводять до самогубства, і встановити можливі причини цих станів; - встановити наявність або відсутність у підекспертного в момент скоєння злочину стану афекту чи інших непатологічних станів (страху, депресії, стресу, фрустрації), що істотно вплинули на його свідомість і діяльність; - визначити провідні мотиви в поведінці людини і мотивацію окремих вчинків, які характеризують його особу; - встановити індивідуально-психологічні особливості підекспертного, істотно вплинули на його поведінку і на формування наміру вчинити злочин; - встановити структуру злочинної групи на основі наявних даних про психологічні особливості особистості її учасників, виявити лідера і ін.; - встановити наявність або відсутність у особи, яка керує технічним механізмом, психічного стану, істотно вплинув на управління ним (на транспорті, на виробництві) і спричинило аварію або надзвичайну подію. Виходячи з цих завдань, що вирішуються судово-психологічною експертизою, підбираються і методи їх вирішення. Отримана в ході судово-психологічної експертизи інформація використовується в наукових цілях для розробки теоретичних проблем кримінальної психології.

Експеримент - один з основних методів дослідження психологічних явищ, механізмів і закономірностей. Експеримент передбачає спеціальну організацію ситуації дослідження, активне втручання в неї дослідника, планомірне маніпулювання однієї або декількома змінними (факторами). Обов'язково реєструються всі зміни в поведінці досліджуваного об'єкта. Залежно від умов, в яких проводиться дослідження, розрізняють лабораторний і природний експеримент.

При лабораторному експерименті дослідник штучно створює обстановку і умови, в яких вивчається випробуваний. Лабораторний експеримент в кримінальній психології використовується зазвичай в рамках судово-психологічної експертизи щодо обвинувачених, свідків і потерпілих. Перевага лабораторного експерименту в тому, що дослідник використовує спеціальну психологічну апаратуру; сам викликає досліджуване ним психічне явище, варіює, змінює умови і тим самим на свій розсуд впливає на досліджувані психічні функції. Він може неодноразово повторювати досліджуване психічне явище, чого неможливо зробити при спостереженні в звичайних умовах; нарешті, він може змінювати частину умов і розкривати значимість різних зв'язків. За допомогою лабораторного експерименту можна кількісно і якісно визначити і оцінити особливості психічних процесів, станів і властивостей, що проявилися у підекспертних в момент скоєння злочину. Однак в кримінальній психології лабораторний експеримент важко застосовувати. Крім того, специфічні психічні стани, пережиті правопорушником або потерпілим під час дослідів, дають викривлене уявлення про функціонування психіки в момент скоєння злочину.

Природний експеримент характеризується тим, що особистість і група вивчаються коли вони включені в стабільну обстановку життя і побуту, наприклад, вивчення особистості неповнолітнього правопорушника в умовах навчання в школі (якщо він не заарештований). Впливу з боку експериментатора піддаються лише окремі елементи умов, в яких діє випробуваний. У природному експерименті відсутня істотний недолік лабораторного експерименту, а саме, штучний характер умов. При природному експерименті правопорушник або інша особа працює, вчиться, часом навіть не підозрюючи, що є об'єктом дослідження. Так, щоб відірвати підлітка від кримінальної групи, інспектор відділу профілактики правопорушень неповнолітніх включив його до складу групи охорони громадського порядку, що дозволило перебудувати мотивацію його поведінки, порвати зі злочинним способом життя. Залежно від цілей і завдань дослідження психологічний експеримент може бути констатує і формує (які виховують або навчальним).

Констатує експеримент має на меті виявити особливості особистості, її мотиви, інтереси, погляди і переконання, що сприяють вчиненню правопорушення, ступінь її конформності при скоєнні злочину в групі. Яка Формує експеримент поєднує в собі психологічне вивчення особистості або групи і здійснення певної системи впливу на них. Такий експеримент має велике значення не тільки для кримінальної, але й для превентивної (превенція - попередження) психології, наприклад, робота в мікрорайоні, що проводиться по переорієнтації криміногенних

груп підлітків.

Тест (від англ. test - проба, випробування) - система спеціальних завдань, що дозволяє виявити і виміряти певні психічні якості або властивості окремого індивіда, або інші феномени, пов'язані з нього. Наприклад, можна шляхом бесіди виявити склад сім'ї учня і взаємини в будинку. А можна зробити це за допомогою тесту "Сімейне свято", "Сім'я на дачі", коли дитина з допомогою малюнка і умовних знаків малює членів сім'ї і показує їх взаємини. Тест - стандартизований метод, він об'єктивно вимірює один або кілька аспектів особистості. Тести бувають - вербальні і невербальні, тести інтелекту і тести особистості, індивідуальні та групові. Тест - це завдання, яке повинен вирішити випробуваний. Кількість вирішених завдань служить кількісною характеристикою вимірюваного якості, а складність (трудність) завдань - якісною. За допомогою тестів можна виміряти знання, вміння людини, мотиви його поведінки, здатність людини до творчої діяльності, переваги, що віддаються людиною того чи іншого кольору, і т.д. За допомогою тестів можна виявити особливості афективно-потребової сфери, когнітивної (пізнавальної) діяльності, внутрішньо-і міжособистісні конфлікти, механізми психологічного захисту, загальну спрямованість особистості, переважаючий тип переживань. Тестування широко застосовується при діагностиці особистості правопорушника, його положення в групі, в сім'ї, в класі школи і ін. Отриманий матеріал використовується в кримінальному процесі, а також в організації профілактики правопорушень неповнолітніх.

Література

1. Балабанова Л. М. Судебная психология. — Донецк, 1998.
2. Васильев В. Л. Юридическая психология.— 3-е изд.— СПб., 2000.- С. 12-14.
3. Дулов А. В. Судебная психология. — Минск, 1975.-С. 16-18.
4. Кондратьев Я. Ю. Використання психологічних знань як напрям удосконалення діяльності оперативних підрозділів з розкриття злочинів // Практична психологія та соціальна робота.- 2002.- №5.- С. 61-63.
5. Криминологія і профілактика злочинів: Загальна частина. - К., 1996.- С. 7-8.
6. Литвак О., Зелінський А. Кримінальна психологія: сучасне становище і перспективи // Право України.— 1998.- № 6.- С. 59-62.
7. Максименко С. Д. Психологія в соціальній та педагогічній практиці. - К., 1999.- С. 16.
8. Медведев В. С. Вітчизняна юридична психологія: віхи становлення // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. — К.: КІВС, 2002.- № 7.- С. 98-102.
9. Медведев В. С. Практична психологія в органах внутрішніх справ України. Сьогодення та перспективи // Практична психологія та соціальна робота.- 2002.- № 4.- С. 47-49.
10. Прикладная юридическая психология: Учебное пособие / Под ред. А. М. Столяренко.- М., 2001.- С. 24-26.
11. Юридична психологія: Підручник/ За заг. ред. Я. Ю. Кондратьєва.- К., 1999.- С. 21-22; 26-43.